

Батьошка зробив відкриття, що тепер хтось намагається відродити в Україні *розмовну мову*, і що в основі її лежить московське *Православие*, якому не байдуже якою мовою проповідувати й спілкуватись з *прихожанами*, тільки не українською.

У них (батьошок) немає бажання поступати так, як поступали ті, що нав'язували на Україні російську мову, бо *уподобляться* і будуть *продовжувати справу комуністів*.

Наші роздуми завершимо словами М.Грушевського:

“Україна не може далі йти старими стежками – ні тими, якими її волікло силоміць насильницьке московське правительство, ні протоптаними слідами буржуазних держав Заходу. Перше урвалось, дякувати Богові!, – але ми мусимо ще сильно скріпитись, щоб захистити себе від його повороту, для котрого працюватимуть і силкуватимуться ще довго різні елементи й сили, ворожі нашій державній окремішності, і виступаючи чи то під явними гаслами зломлення нашого національного життя, чи то під більш невинними окликами... всеросійської федерації?”.

Українська мова має вижити і в теперішніх непростих умовах посиленого зросійщення в державі Україна й увійти в усі сфери суспільного життя. Усе в руках наших сучасників.

1. Грушевський Михайло. *Хто такі українці і чого вони хочуть*. – К.: Т-во “Знання” України, 1991.–240с. 2 *Нарис Історії “Просвіти”* / Іваничук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А – Львів – Краків – Париж: Просвіта, – 1993. – 232с. 3. *Відродження нації ч.ІІІ. (Історія української революції [марець 1917р. – грудень 1919р.] / Винниченко В. Київ – Відень. 1920. 4. Іванишин В.П. Українська церква і процес національного відродження / Дрогобич. – 1990. – 42с.*

Антоніна Григораш

Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, м.Київ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК НЕВІД’ЄМНА ЧАСТИНА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

(на матеріалі преси України 90-х років)

© Антоніна Григораш, 2002

Стаття присвячена проблемі використання суспільно-політичних термінів фразеологічного характеру у сучасній публіцистиці. Акцентується увага на певному розширенні функцій термінів такого типу: специфіка сучасних газетних контекстів виявляється у наданні суспільно-політичним термінам фразеологічного характеру того чи іншого стилістичного забарвлення, а також у появі у них нових відтінків значення.

This article is devoted to the demonstration of certain problems associated with the functioning of social-political terminology of phraseology origin in a publicist text. Attention is drawn to the stylistic and expressive qualities of the terms. The article under revue examines the way newspaper texts reflect important developments taking place in the language within our modern society.

Вибір мови засобів масової інформації може бути обумовлений тим, що у ньому найбільш об’ємно відображається стан сучасної української мови на тому чи іншому синхронічному часовому відрізку. Мова газет значно мобільніше, ніж мова інших жанрів, реагує на нові явища дійсності в галузях політики, науки, культури та інших, на будь-які

відозміни, що відбуваються у суспільному житті. Газети звертаються до широкого кола читачів, забезпечуючи швидкість входження, розповсюдження та адаптації сталих словосполучень, що називають нові явища та поняття.

Так, яскравою ілюстрацією входження нового суспільно-політичного терміну фразеологічного характеру у сучасну публіцистику можна вважати такий газетний контекст: *"Нас термінологічно об'єднує антикомуністична хвиля часу, його газетна мова. Однак справжнє об'єднання – на позитивній хвилі якщо не спільних ідеалів, то принаймні спільних знакових систем"* (*"Літературна Україна"*, 20.06.91). Недаремно автор газетної статті згадав *"газетну мову"* – саме в ній найчастіше виникають і функціонують нові терміни, саме завдяки їй ці терміни набувають популярності серед читачів і кінець кінцем входять у мову, стають загальновідомими і звичними.

Інший приклад авторського коментаря, але протилежного, суто розмовного стилістичного забарвлення, зустрічаємо в наступному контексті: *"Я вже не кажу про справжнісінький народний фольклор, на зразок: "кравчучка", "були товаришами – стали панами", "димократи". Ото, як поглянеш, коли наші пані з панами з сіл до міста чи до Росії харчі тягнуть, що мало не дим стоїть, забуваєш і про партократів, і про демократів. Бо жоден з них тобі при цьому не підсобить, плече не підставить. Зате на мітинг, політичне зібрання прохають не гірше, ніж на весілля"* (*"Молодь України"*, 8.12.95). Слід зазначити, що наведена *"народна термінологія"* (адже не випадково автор газетної статті вдається до означення *"народний фольклор"*) виникла в основному на лексичному, а не на фразеологічному рівні. Дуже важко сказати, які новоутворення залишаться у мові, а які – відійдуть на її периферію або взагалі зникнуть назавжди. А проте, наведений вище контекст засвідчує, що саме *"справжнісінький народний фольклор"* є джерелом найбільш загальноживаної суспільно-політичної термінології як фразеологічного, так і нефразеологічного характеру.

Перш за все слід зазначити загалом знижений, подекуди навіть зневажливий тон, до якого вдаються журналісти, вживаючи суспільно-політичну термінологію фразеологічного характеру: *"Багато галасу зчинилося навколо сім'ї Левченко після газетної публікації. Хтось навіть спромігся нажити на цьому політичний капітал. Та вищули пристрасті, знову настали будні, і виявилось, що гора, як мовиться, породила мишу"* (*"Українська газета"*, 13–16.02.94). Сам по собі термін *політичний капітал* є нейтральним за своїм стилістичним забарвленням та "позбавленим" будь-якої емоційності. Але в контексті він знаходиться поруч з фразеологізмами негативної семантики: так, стале словосполучення *гора породила мишу* має значення *"докладені зусилля в якому-небудь заході дали нікчемні результати"* [4, т.1, с.147] (пор. *гора мишу породила і грім рака вбив* – *"величезні зусилля (обіцянки) дали нікчемні результати"* [2, с.40]). Інше оказіональне стале словосполучення – *багато галасу зчинилося* – виникло на основі контамінації двох фразеологічних одиниць – *багато галасу даремно* із значенням *"про зайві розмови, непорозуміння через дрібниці"* [2, с.12] та *підняти (учиняти) галас* із значенням *"закричати, залентувати"* [4, т.1, с.75]. Оскільки контамінація – це індивідуально-авторський засіб інтерпретації фразеологічних одиниць, який полягає у об'єднанні двох фразеологізмів [3, с. 104-107], мабуть, тому обидва сталих словосполучення, що контамінуються, фіксуються в одному фразеологічному словнику і не фіксуються в іншому. До речі, проблема фіксації фразеологічних одиниць у відповідних фразеологічних та загальномовних тлумачних словниках ще чекає на своє вирішення. Але для нас найважливіше те, що відомий термін *політичний капітал*, що його вміщено у

публіцистичний контекст, одразу набуває негативного стилістичного забарвлення, яке, по-перше, робить контекст більш експресивно-емоційним, а, по-друге, розширює можливості самого терміну, за допомогою якого автор газетної статті не тільки називає певну дефініцію, а й формує відповідне ставлення читачів до неї у даному контексті.

Традиційно з негативним стилістичним забарвленням вживаються відповідно нейтральні суспільно-політичні терміни у контекстах, присвячених давній політичній проблемі протистояння України і Росії: *"Стосовно митного союзу між Росією, Білорусією і Казахстаном і перспектив його розширення, Леонід Кучма назвав надто "далекою перспективою з усіх точок зору". А голова Держмиткому Юрій Кравченко в розмові з журналістами назвав спробу створити троїстий союз "дамбою" на піску* (*"Демократична Україна", 14.02.95*). В основі оказіонального сталого словосполучення *"дамба" на піску* лежать відомі фразеологізми *будувати надхмарні замки* (*"фантазувати, плекати химерні, нездійснені, відірвані від життя плани, надії"*) та *будувати (побудувати) на піску* (*"грунтуватися на ненадійній, непевній основі"*) [2, с.18]; пор. *будувати на піску що* - *"робити якісь висновки на підставі ненадійних, сумнівних даних"* [4, т.1, с.72]. Тобто якщо *митний союз* є, за означенням, *"дамбою" на піску*, він так чи інакше перетворюється на *"химерний, нездійснений, відірваний від життя"*. В контексті, що розглядається, зустрічаємо, так би мовити, *"пом'якшений"* варіант відверто негативної характеристики *митного союзу* з Росією: *стале словосполучення далеко перспектива* перегукується з фразеологізмом *далекий приціл* (*"про далекосяжність чийх-небудь планів, розрахунків, передбачливості, врахування перспективи і т. ін."*) [2, с.44]. Важко не погодитися з тим, що подібна характеристика теж не додає оптимізма. Подібне негативне ставлення журналіста мимоволі переходить на відомий суспільно-політичний термін, хоча сам по собі будь-який термін не може бути *"позитивним"* чи *"негативним"* – він тільки називає те чи інше поняття, ту чи іншу реалью.

Здається, іронія авторів газетних публікацій просто не має меж. Так, на основі відомого біологічного терміна *"homo sapiens"* (*"людина розумна"*) журналіст конструює свій власний термін, що називає важливу для внутрішньої політики України реалью: *"А що ж нам віщує ухвала такого уважного до людини (якої самої, ми вже знаємо – це homo deputatus) "Закону про статус...депутата України?"* (*"Слово", січень 1993 р.*). Оскільки сам по собі індивідуально-авторський термін, який можна умовно розшифрувати як *"людина депутатська"*, свого значення не пояснює, автор газетної статті залюбки приходить нам на допомогу: *"Відтепер депутатський статус – це неприхована синекура, а депутатський мандат – довічна хлібна картка. Тим самим Верховна Рада наче сказала: "Про народ ми вже подбали, настав час подбати про себе". І сміливо випробувала на собі всі форми соціального захисту"* (*Там же*). Поява *"нового терміну"* органічно підкріплюється відомими суспільно-політичними реаліями *депутатський статус* і *депутатський мандат*. Можна погоджуватися чи не погоджуватися з журналістською термінологією та її поясненням, але не можна не поцінити емоційності викладу і впевненості автора у своїй правоті.

З негативним емоційним забарвленням використовується так звана *"радянська"* суспільно-політична термінологія фразеологічного характеру, яка навіть за тоталітарних часів вважалася настільки стертою, заштампованою, що журналісти намагалися якомога частіше уникати її, хоча без неї традиційно не друкувалася жодна газетна *"передовиця"*: *"Всім без винятку вихователям слід перед Верховною Радою України поставити пам'ятник "типизованої" "Великомучениці паростків комунізму": такої собі нещасної жіночки в*

шапочці-самов'язці, стоптаних черевиках, заштопаних панчохах... А за нею крокує до чотирьох десятків дітлахів, яких вона готує до "щасливого майбутнього". Сама ж вже "щаслива", і вони такими стануть!" ("Освіта", 5.01.92). Як правило, такі публіцистичні штампи у відповідних контекстах подаються в лапках, які, між іншим, деякими дослідниками вважаються додатковим чинником створення іронії [1, с.233–257]. Слід зазначити також вдале використання такого складного за своєю структурою індивідуально-авторського засобу творчого перетворення суспільно-політичного терміну фразеологічного характеру, як повторення [5, с. 380-385]. У даному випадку компонент "щаслива" суспільно-політичного терміну *щасливе майбутнє* повторюється у вільному вжитку: "Сама вже "щаслива", і вони [дітлахи] такими стануть!" Такий тип повторення є одним з ефективних засобів утворення негативної експресії, зокрема, він прекрасно передає обурення автора газетної публікації.

Аналогічний приклад: "Якщо ж, як і нині, Президент держави буде пориватися до хмар, парламент- задкувати назад до соціалізму, а держапарат – тягнути в трясовину корупції, наш віз розвалиться, не зрушивши з місця" ("Урядовий кур'єр", 29.06.95). Мимоволі згадується давній лозунг "Вперед, до перемоги комунізму!", який вдало обігрується автором газетної статті: журналіст використовує антонімічну конструкцію "задкувати назад до соціалізму". Таке новоутворене словосполучення може здаватися навіть лексично надмірним ("задкувати назад..."), якби не авторський сарказм, що пронизує весь наведений вище газетний контекст. До того ж новоутворення є частиною переносного метонімічного вживання ("парламент...задкує..."). Так чи інакше, але подібне функціонування оказіонального словосполучення з"подвійним"переносним значенням, що супроводжується відповідним, стилістично"високим"авторським коментарем, також сприяє "викривальному" пафосу всього контексту.

Нарешті, вживання"імперської"радянської термінології може відтворювати на шпальтах сучасної української преси так зване"поєднання стилів", коли в одному контексті органічно поєднуються"високий"та"низький"стилі викладання: "Життя сильніше за великодержавну пиху. Воно само висунуло, хоча й химерним чином, термін, якого не вистачало, без якого біографія імперії здавалася б неповною, незавершеною. Це Вовочка, герой багатьох совєцьких анекдотів, поставив усі крапки над"і" і ", поділивши вітчизняну історію на допетровську, петровську і...дніпропетровську" ("Українське слово", 23.01.93). Початок контекста являє собою закінчений афоризм, який явно робить честь автору газетної публікації. Читач вже настроюється на"високий"стилістично подальший виклад, але буквально у наступному реченні журналіст вдається до іронії, яка згодом переходить у сарказм, причому досягається такий ефект як на лексичному, так і на фразеологічному рівнях ("Це Вовочка, герой багатьох совєцьких анекдотів, поставив усі крапки над"і" і"..."). Подібне "поєднання стилів" є одним з найпопулярніших індивідуально-авторських засобів побудови публіцистичного тексту на стилістичному рівні.

Але найяскравіше"праведний гнів"журналісти виражають на шпальтах сучасних газет за допомогою суспільно-політичної термінології, що стосується у відповідних контекстах Росії, її політики відносно України і особливо Криму: "Але пристаркуватий севастополець Круглов тим часом "вибиває"комаринську" в центрі міста і чекає з Москви свого брата з парламентаріями Росії, які прибудуть "наводити порядок". Доки терпітимемо?" ("Культура і життя", 17.07.93). Використання відомого суспільно-політичного терміну в лапках не тільки підкреслює емоційність контексту; лапки у даному випадку вказують на певне протиріччя між значенням терміну і змістом контексту."Який це "порядок" можуть

навести в Криму представники Парламенту іншої країни?” – ніби запитує журналіст. На це “незадане” запитання, на думку автора газетної статті, повинен відповісти сам читач.

Така ж двозначність може зустрічатися у газетних контекстах, присвячених не політичним, а, наприклад, кримінальним темам: “У Миколи Бабіна – вітчм, і хлопець шукає розуміння, підтримки у важкі хвилини у **старших товаришів**, які зразковою поведінкою не відрізняються. Та й чи можливо за два роки перевиховати юнака, якщо вісімнадцять літ на нього ніхто не звертав уваги і він займався всім тим, чому навчився у героїв сьгоднішніх кінобойовиків, а то й **“старших товаришів”**? Звичайно, ні!” (“Народна армія”, 14.09.94). У даному випадку використовується такий тип повторення, який багато дослідників вважають специфічною особливістю саме української публіцистики [5, с.380-385]: спочатку вживається вільне словосполучення у прямому значенні, а потім – аналогічне термінологічне словосполучення у значенні переносному. В контексті, присвяченому вихованню сучасної молоді, крім вільного словосполучення **старші товариші** із прямим значенням “друзі, приятелі, старші за віком”, використовується також суспільно-політичний термін фразеологічного характеру “**старші товариші**” із переносним значенням “більш досвідчені, обізнані, ті, хто може передати свій досвід молодшим”. Про різні рівні значення словосполучення **старші товариші** традиційно свідчить функціональна роль лапок, які відсутні у першому випадку (значення пряме) і присутні в другому (значення переносне). Зрозуміти нищівну іронію автора газетної статті допомагає відповідна термінологія радянських часів: “**старшими товаришами**” тоді називали партійних номенклатурних працівників, передовиків виробництва, наставників тощо. Можна тільки уявити собі це “навчання” молоді людини у “**старших товаришів**” – представників кримінальних структур, про що, власне, і йдеться у газетній публікації.

Таким же чином в іншому контексті вживається відомий суспільно-політичний термін **залізна завіса**: “Тому й хвилинна радість, що її, оту залізну завісу, підняли, не дуже то й тривалою виявляється. Хай би вона була краще зачиненою, аби тільки не було того постійного чекання, що от-от вона впаде! – не у фігуральному, а у найпрямішому значенні. І залишиться тоді тільки спорожніла темна сцена як символ нашого напрочуд нерозумного, небалого і неосвіченого буття...” (“Вісті з України”, листопад 1990 р.). Але повторення як індивідуально-авторський засіб творчого перетворення сталого словосполучення у даному контексті використовувати немає потреби, оскільки у словосполученні **залізна завіса** поєднуються два значення: пряме (в театрі **залізна завіса** перекриває у разі пожежи сцену) і переносне, суспільно-політичне (**залізна завіса** між Сходом і Заходом; неможливість потрапити за кордон як одне з порушень прав людини тощо). Недарма в контексті згадується “...спорожніла темна сцена як символ нашого...буття”, тобто асоціація з театральною сценою виникає не випадково і повертає нас до первісного, прямого значення сталого словосполучення.

Дуже популярним на шпальтах сучасної української преси є протиставлення суспільно-політичної фразеології фразеологічного характеру радянських часів фразеології біблійній: “А може, досить вже боротьби за високі ідеали? Давайте будемо просто жити за законом честі, а не судити за ним. Адже, пам'ятає, “не суди та несудимим будеш...”” (“Київська правда”, 8.06.90). “**Високі ідеали**” радянської епохи протиставляються у даному контексті безпосередньо біблійній цитаті, що полегшує, на думку журналіста, розуміння читачами подальшого протиставлення віри “в краще майбутнє” і віри справжньої, християнської.

Подекуди в сучасних газетних контекстах зустрічається і так звана суспільно-політична термінологія "перебудови", причому "високий" пафос її використання відмовідає піднесеності всього контексту: *"Пригадайте, як ще недавно ми вітали сміливців, відчайдушних поборників довгожданих змін, виконробів перебудови. І хай не всюди перед"навіженими"кватилися наветіж відчиняти двері, однак ламали і в собі "інстинкти самозбереження", а що вже "нейтральних слуг" значно меншало – це поза всяким сумнівом. Ми відкривали і повертали собі імена воістину правдолюбців"* ("Голос України", 20.03.90). Стале словосполучення **виконроби перебудови** вже знайшло своє постійне місце серед суспільно-політичних термінів фразеологічного характеру новітньої історії. Більш цікавим видається походження оказіонального терміну-сталого словосполучення **"нейтральні слуги"**. За радянських часів **"слугами народу"** іронічно називали партноменклатурних працівників, що жили значно краще за своїх"хазяїв". Звичайно, суспільно-політичний термін мав яскраве розмовно-просторічне стилістичне забарвлення. Оказіональний термін **"нейтральні слуги"**, на противагу попередньому, має "високе", "пафосне" стилістичне забарвлення відповідно до піднесеної стилістики всього контексту, що стверджує пріоритет "правдолюбців", якими були навіть **"нейтральні слуги"** (тобто "прості обивателі" – кількість їх, як зазначає журналіст, зменшувалась) за часів перебудови.

Взагалі, саме індивідуально-авторські засоби перетворення сталих словосполучень можуть надавати останнім суспільно-політичного значення: *"Коли цей матеріал був підготовлений до друку, стало відомо, що редактор "Вибора" звернувся в Запорізьку міську Раду з листом, у якому твердить, що газета цієї Ради "Запорізька Січ" не виконує своїх обов'язків перед засновником і видавцем – погано висвітлює діяльність Рад міста і взагалі гне "не ту" політичну лінію"* ("Сільські вісті", 5.08.94). Фразеологічний тлумачний словник фіксує: **гнути свою лінію (вести свою лінію)** – *"дотримуватися у дії певних поглядів, норм поведінки і т.ін."* [2, с.22]. Індивідуально-авторський засіб поширення сталих словосполучень [6, с.62] перетворює звичайне стале словосполучення на суспільно-політичне. Адже у багатьох випадках подібного поширювання саме компонент-поширювач концентрує у собі нове значення (або його відтінок) сталого словосполучення. До того ж стале словосполучення стає складовою частиною вже відомої нам з попередніх прикладів метонімічної конструкції (*"... "Запорізька Січ" ...гне "не ту" політичну лінію..."*), тобто переносне значення сталого словосполучення знов-таки актуалізується двічі.

Широке використання суспільно-політичних термінів фразеологічного характеру мовою преси урізноманітнює лінгвістичну палітру, вносить свіжість, емоційність, навіть елементи екзотики в публіцистичні тексти. В сучасній українській мові вони існують як цілісні словесні комплекси, що несуть прагматичний зміст. Їх стилістичне і емоційне забарвлення відповідає комунікативному акту, сприяє образності та емоційності публіцистичного тексту.

1. Мишаева М.Д. О некоторых способах выражения лексической экспрессии в современном русском литературном языке. – В кн.: Вопросы синтаксиса и стилистики русского литературного языка. – Куйбышев, 1963. – С.223–257. 2. Олійник С.І., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. – Харків: Прапор, 1997. – 462с. 3. Ройзензон Л.И., Абрамец И.В. О фразеологической контаминации в русском языке // Русский язык в школе, 1969, №3. – С.104–107. 4. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: В 2-х т. – Київ: Вища школа, 1984. Т.1 – 304 с., т.2 – 384с. 5. Чердніченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. – Київ: Радянська школа, 1962. – 495с. 6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1985. – 155с.